

Ifj. Barta János

**Kálnási Árpád: A debreceni cívis élet lexikona. 1–4. kötet.
Debreceni Értéktár Könyvek. Sorozatszerkesztő: Mazsu János.
Méliusz Juhász Péter Könyvtár kiadása. Debrecen, 2019.
(I. kötet A–F 511 lap, II. G–K 433, III. L–R 415, IV. S–ZS 360)**

Ízes debreceni szólással kezdi az első kötet Előszavát a szerző, a Debreceni Egyetem nyugdíjas oktatója. „A veréb lípíst megyen”. Vajon mondják-e ezt manapság a reménytelennek tartott esetek kifejezésére, de egyáltalán hallható-e a sokfelől beköltözőkkel felhígult városban ilyen í-ző beszéd? Recenzensben sokéves emlék ébredt. Balogh Istvánnak, akit a debreceni hagyományok őrzőjeként a kötet is felidéz, a sok vitát kiváltott debreceniségről írott tanulmányáról rendezett egyetemi rendezvényen Mocsár Gábor (az Alföld egykori főszerkesztője) így nyomatékosította a főszereplő hovatarozását: „Akkor ű mírt beszíl aúgy, ahogy beszíl?”

A *Cívis beszélgetések Debrecenből* (1999), a *Debreceni cívis szótár* (2005) és a *Debreceni cívis szólások és közmondások* (2008) után Kálnási Árpád ezúttal újabb impozáns terjedelmű munkával tisztelte meg a debreceni olvasóközönséget. Akár azt is mondhattam volna, hogy örvendeztetett meg bennünket. Hiszen, ha gyanakodva is fogadjuk a látszólag száraz szócikkeket ígérő köteteket, hamar rá kell jönnünk, hogy olyan olvasmányt tartunk a kezünkben, amit nem is olyan könnyű letenni. Hiába teszik ki a könyv jelentős részét a szócikkek néhány szavas, egy mondatos magyarázatai, más részüket – az előzőeket jócskán meghaladó, több oldalt magába foglaló terjedelmük miatt – akár tanulmánynak is felfoghatjuk. A *cívis*, a *Debrecen* és sok más szócikk, kiegészülve a belőlük származó szóösszetételekkel, nem beszélve a más szócikkekre történő utalásokkal, amelyek azután sűrű lapozgatásokat vonnak maguk után, jó időre nem engedik szabadulni az olvasót.

Pedig a munka nem elsősorban ismeretterjesztő céllal született. Kálnási Árpád olyan tudományos igényű könyvet állított össze, amelynek sem városunkban, sem másutt nem találni megfelelőjét. Kérdés persze, hogy akad-e még hazánkban olyan város vagy térség, amelynek társadalmilag, vagy foglalkozásában annyira különleges (és mindvégig magyar anyanyelvű) lakossága annyira sajátos nyelvezetet tudott volna kialakítani az elmúlt évszázadokban, mint Debrecen. De ha mégis, abból a nyelvezetből akkor sem született még meg a helyi (akármilyenek is nevezzük) lexikon. Előzmények, rokon vállalkozások persze adódtak. Szerző az Előszóban utal az 1930-as évek kiemelkedő debreceni egyetemi tanáregyéniségére, Csűry Bálintra, aki – a maga köré gyűjtött „népi származású” (a falusi megfogalmazás bizony nem lett volna jó, hiszen akkor még többnyire a városokban is a helyi nyelvjárást beszélték) hallgatókból népryelvkutató intézetet szervezett. Céljuk tájnyelvi szótárak összeállítása volt, kétségtelen eredményeik közül azonban a debreceni cívis szótár hiányzott. Rokon területeken persze találhatunk olyan vállalkozásokat (*Magyar Néprajzi Lexikon*, *Magyar Néprajz* 8 kötete), amelyekben számos szó vagy fogalom magyarázatával találkozhatunk, akár lokális vonatkozásban is, és a debreceni cívis élet vizsgálata sem állt messze a helyi kutatóktól. Kálnási Árpád a már említett Balogh István mellett Ecsedi Istvánt és Zoltai Lajost nevezi meg. Bevallja, hogy levéltári kutatást nem végzett, de számos saját beszélgetésen, és magyar szakos egyetemi hallgatóinak adott szemináriumi- és szakdolgozati téma-feldolgozáson keresztül tudta bővíteni névanyagát. (Utóbbiak

munkáit – mivel azok általában nyomtatásban nem kerültek az olvasók elé – a IV. kötetben 6 sűrű oldalt elfoglaló irodalomjegyzékben kézirat gyanánt említi.) Mindehhez persze kellett a maga nyelvész képzettsége, jó füle a sajátosságok elkülönítésére. Ő maga Szatmárból (szülőfaluja Tizsakórod) érkezett Debrecenbe. Mint idegen bizonyára jobban érzékelhette a cívis nyelv hangzását, magyar szakos hallgatóként jobban értékelhette annak nyelvi jellemzőit, mint azok, akik mindig is városunkban laktak. Ugyanakkor nem lehettek idegenek tőle azok a gazdálkodáshoz kapcsolódó elemek, amelyeket a még részben falusias Debrecenben találhatott.

Kálnási Árpád alaptétele az, hogy a népnyelvben a teljes népi kultúra tükröződik, így a vele foglalkozó munka képes annak széles spektrumát átfogni. Munkája így több, mint amit akár a néprajz tárgyi vagy folklór oldala, akár a nyelvészet önmagában fel tudna tárni. A megoldás persze nem egyszerű, a szócikkek tartalmazhatnak néhány magyarázó szót, de akár több hasábra, oldalra is nyúlhatnak. Szándékának megfelelően maga is kétféle szócikkről beszél: nyelvtaniról és fogalmiról. Az előzőek felépítésükben nagyjából a regionális tájszótárak gyakorlatát követik. De már ezek esetében is külön címszóhoz juthatnak a szószerkezetek, az adott szóval kezdődő szóösszetételek. Az ablak szót például 14 ablakkal kezdődő összetett szó követi. A gúnyos, tréfás, durva ill. a gyermeknyelvi szavak sajátosságaira külön minősítés utal. Ritkább, ma már néha érthetetlennek vélt szavak esetében pedig példamondatok utalnak jelentésére, használatára. Ezek a példamondatok – igazolva az előszóba foglaltakat, hála az adatközlők nyelvi leleményének, jó beszédkészségének –, általában színesek, érdekesek. A fogalmi szócikkek a lexikonok gyakorlatát követve a szó jelentésének kifejtését tartalmazzák, gyakran hasábokon, oldalakon át, ha kell, több jelentést is felsorolva, s utalva arra, ha a lokális értelmezés eltérhet az általában ismerttől. De ide kerül néhány Debrecenhez kötődő hely- (Hortobágy, Bánk), vagy a történetiséghez kapcsolódó utcanév is (mesterségekre, mint a Csapó, a Tímár, vagy jövevényekre utaló, mint a Burgundia, Kandia utca), amelyek mind etimológiai, mind történeti értelmezést igényelnek. Szerzőnek sok más problémával is meg kellett birkóznia, mint például az ízes debreceni nyelvezet nyelvtani szabályoktól eltérő formáinak fonetikus rögzítésével (hasonulás, ragozott formák). Az olvasó számára mindenképpen változatosságot (és a használatban könnyebbséget) jelent a szemléltető anyagok (rajzok, fényképek) beiktatása, amelyeket a IV. kötet függelékében külön is felsorol. És a külföldiek számára hasznos lehet az előszó angol és német fordítása, ha éppen valamely keresett, és a közkeletű szótárakban nem található szócikk tárgyának esetében annak használhatóságáról szeretnének informálódni.

Szótárak, lexikonok számára mindig kérdéses bizonyos durva, trágár szavak, kifejezések, káromkodások feltüntetése. Kálnási Árpád nem riad vissza közlésüktől, sem a belőlük formált kifejezésektől, egyrészt azért, mert ezek a szókimondó népi beszéd szerves részét képezték, másrészt azért, mert – ahogyan az előszóban indokolja – „*ma, amikor sajnos (kés)iskolás gyerekektől is hallunk nyomdafestéket nem tűrő, trágár kifejezéseket, nem lenne indokolt a népnyelv sokkal kevésbé durva (mert nem öncélú) megnyilvánulásait kihagyni egy ilyen munkából*”.

Recenzens, aki immár közel 70 éve él Debrecenben, a munkában számos olyan szóval, kifejezéssel, mondással találkozott, amit évtizedekkel korábban hallhatott utoljára. Egyetemi hallgatóként még zavarta, amikor – alig évtizedes Debrecenben lakás után – máshonnan jött diáktársak (teszem azt nyári KISZ üdülő-, vagy ártéri lecsapoló táborokban) rögtön felismerték sajátos dialektusát. Azt nem tudom, érvényes-e ez ma is, sok évtizedes

oktatás, konferenciázások, és a rádió-TV uniformizáló hatása után. Az viszont rosszul esett neki, hogy Kálnási az élete java részét kitöltő 20. századot – sajnos teljes joggal – „múlt századnak” nevezte. Az a nyelvezet és ismeretanyag, amit a jelen lexikon megörökít, már valóban a múlté, nem is az egész 20. századé, hanem annak is legfeljebb az első feléé. Kicsit a szerző is érzi a múlt-idő szokatlan értelmét, amikor megjegyzi, hogy a szavak előfordulására utaló *rég* (régies) minősítést csak akkor alkalmazza, amikor idős adatközlői maguk is így nyilatkoztak, egy, a használatból saját korukban is kikopni látszó szóról.

A mai – Debrecen múltja iránt érdeklődő – olvasó persze nosztalgiától függetlenül veheti kézbe ezt a könyvet. Szerzője még iskolai használatra is ajánlja. Hiszen nem olyan történetet tartalmaz, amit összefüggően kellene olvasni, hanem lexikon, amit akkor kell felütni, ha a város történetével kapcsolatban különös szót hallunk, számunkra ismeretlen eredetű utcanévvel találkozunk, aminek otthon, vagy a könyvtárban tudunk utánanézni. Ne habozzunk felütni a könyvet, hogy megtaláljuk a magyarázatot.